

<https://doi.org/10.36007/4959.2024.09>

Nemzedékek traumája Köröstárkányban

Gyöngyi HERDEÁN¹

Abstract

The twentieth century saw a great many events around the world characterised by human violence. Historical traumas have emerged that continue to shape individual and communal memory, a controversial subject where several ethnicities and several religions live side by side. The multicultural and multi-ethnic region of Central-Eastern Europe, the emergence of modern national and denominational identities, and conflicts that have spilled over into violence have particularly strained Hungarian-Romanian coexistence. Many of the events of this conflictual coexistence in the twentieth century were often tabooed and therefore remain unconscious in the community memory. After the Trianon Peace Dictate, the institutional systems of the Hungarian communities in Transylvania faced a new task, as they had to face the challenges of suddenly being a minority. Within the framework of the new Romanian state, the Hungarian churches, including the Reformed Church, were faced with an unprecedented challenge, namely to take on the task of helping Hungarian communities to survive. It provided the foundations for the survival of the Hungarian national community, and as a result, people became even more closely attached to the Church. It is therefore understandable that the conflicts and traumas of the Hungarian-Romanian coexistence, which affected the Hungarian community, were also traumas for the church community.

These are the facts that led me to start my research on the individual and communal traumas of the 20th century and their memory – with special reference to the area of Köröstárkány in present-day Romania.

On Good Friday, 19 April 1919, Romanian military and paramilitary troops attacked the village of Köröstárkány, inhabited by Hungarian Reformed Christians in the Belényesi Basin, where, during the three days of massacres, 91 Hungarian Reformed Christians were killed and looted and pillaged house to house.

In my study, I try to present the historical dimensions of the event, the theoretical branches of memory culture, and the different mechanisms of trauma processing that strengthened the church and family communities in the settlement on a transgenerational level.

Keywords

Köröstárkány massacre, reparation, Hungarian minority in Transylvania, Reformed Church, taboo, individual memory, collective memory

„Emlékezzél meg az én nyomorúságomról és eltapodtatásomról, az ürömről és a méregről! Vissza-vissza emlékezik, és megalázódik bennem az én lelkem. Ezt veszem szívemre, azért bízom. Az Úr kegyelmessége az, hogy még nincs végünk; mivel nem fogyatkozik el az Ő irgalmassága!” /JerSir 3,19-22/ – Károli Gáspár fordítása –

¹ HERDEÁN Gianina-Gyöngyi a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskola hallgatója, Etnológia, Egyháztörténeti alprogram, református lelképásztor, Nagyvárad-Újvárosi Református Egyházközség, e-mail: herdeangyongyi@yahoo.com.

Bevezetés

A huszadik században igen sok olyan esemény zajlott világszerte, amelyet az emberi erőszak jellemezett. Történelmi traumák jelentek meg, melyek mind a mai napig meghatározzák az egyéni és a közösségi emlékezetet, mely kibeszéletlen témakör ott, ahol több etnikum és több felekezet él szorosan egymás mellett. A multikulturális és többfelekezetű közép-kelet-európai régió, a modern nemzeti és felekezeti identitások kialakulása, és az erőszakba is átcsapó konfliktusok különösen megterhelték a magyar-román együttélést. Ennek a konfliktusos együttélésnek a huszadik században nagyon sok eseménye tabusított, ezért mindmáig kibeszéletlenül él tovább a közösségi emlékezetben. A Trianoni Békediktátum után az erdélyi magyar közösségek intézményrendszerei új feladat előtt álltak, hiszen szembe kellett nézzenek a hirtelen kialakult kisebbségi lét kihívásaival. Az új román állam keretei között a magyar egyházak, benne a református egyház is, eddig nem látott feladat elé állított, nevezetesen, hogy a magyar közösségek megmaradásának a segítségét is fel kellett vállalnia. Biztosította a magyar nemzeti közösség túlélésének az alapjait, ebből fakadóan az emberek még szorosabban kötődtek az egyházhoz. Tehát azok a magyar-román együttélésből fakadó konfliktusok, traumák, melyek a magyar közösséget érték, egyben az egyházi közösség traumái is. Ezek a tények indítottak el kutatásban, melynek témája: a 20. század egyéni, közösségi traumái és máig ható emlékezetük, különös tekintettel a mai Románia területén levő Köröstárkány vonatkozásában.

1919. április 19-én, Nagypénteken katonai és félkatonai román csapatok támadták meg a Belényesi-medencében levő magyar reformátusok lakta Köröstárkány községet, ahol a három napig tartó vérengzés során 91 magyar reformátust öltek meg, és házról házra járva fosztogattak és raboltak. Ez az esemény egy tabusított traumát jelentett a közösség számára, hiszen 1990-ig csupán egyéni és családi szinten lehetett róla beszélni: sem az egyházi közösségben, sem a politikai térben nem lehetett a vérengzésről szót ejteni.

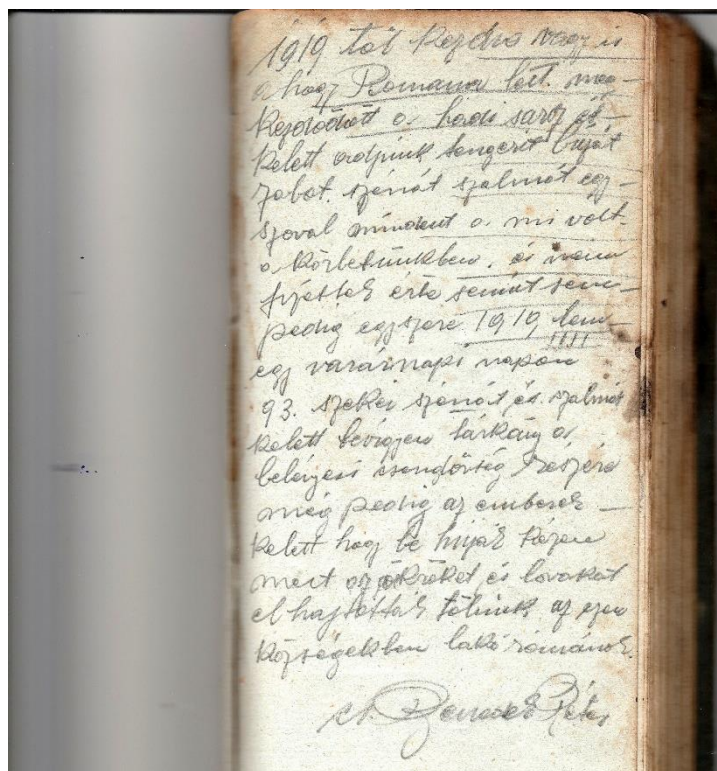
Tanulmányom első felében feltárom az eset történelmi dimenzióit, majd az emlékezetkultúra kialakulását és ágazatait, végül, hogy az irattári és a terepkutatások rendjén transzgenerációs szinten milyen traumafeldolgozási mechanizmusok erősítették az egyházi és a családi közösségeket, mennyiben szubsztanciális a közösségre nézve a kollektív emlékezés az identitástudat, a nacionalista szemléletmód elutasítása és a megbékélés szempontjából.

TÖRTÉNELMI DIMENZIÓ

1918–1919 forrongó és szinte minden téren változásokat hozó évek voltak Magyarország területein. 1919 januárjától megsemmisült az addigi magyar államhatalom, melynek következtében a közigazgatási munka előbb a történelmi Erdélyben, majd a leválasztott partiumi részekben is a román hadsereg irányítása alatt zajlott. Különösen nehéz volt a gazdasági helyzet, ezért a román Consiliul Dirigent szervezésében a megalakult román nemzeti tanácsok több helyen is összegyűjtötték a lefoglalt magyar kincstári javakat, hogy a nem megszállt területeken is biztosítani tudják a lakosság ellátását.² Elkezdődött tehát egy új állam politikai, közigazgatási és gazdasági kiépítése, melynek következtében Köröstárkányt is fokozatosan érintették az országos átalakításokat hozó intézkedések. Ezt támasztja alá Benedek Péter, köröstárkányi lakos feljegyzése 1919-ből, melyben felsorolja mindazokat a javakat, amiket be kellett szolgáltatniuk a Belényesben levő gyűjtőpontra.³

² Raffay Ernő: Erdély 1918–1919-ben, Tanulmányok, Második kiadás, Jate Kiadó, Szeged, 1987, 226-227.

³ „1919-től kezdve, vagyis ahogy Románia lett, megkezdődött a hadisarc. Át kellett adjuk tengerit búzát zabot szénát szalmát, egyszóval mindent ami volt a körletünkben és nem fizettek érte semmit sem pedig egyszerre 1919-ben egy vasárnapi napon 93. szekér szénát és szalmát bevigyen Tárkány a belényesi csendőrség részére

1. ábra: Benedek Péter, köröstárkányi lakos feljegyzése 1919-ből

Köröstárkány földrajzi helye

A település nyugat Romániában található, a Partiumi részeken⁴ és a területet 1918. óta Körösvidéknek nevezzük, mely régiót a Sebes-, a Fekete- és a Fehér Körös folyók határolják. A földrajzi megnevezés 1918-ig a Tiszántúl nevet hordozta, majd az impériumváltás után kapta a tájegység ezt az új megnevezést, és napjainkban közigazgatásilag Bihar megyéhez tartozik. A Fekete-Körös völgymedencéjében terül el a Belényesi-medence, ahol a fennmaradt templomi okiratok a pápai tizedlajstromok alapján Köröstárkányt az ősi települések között találjuk már a 11-12. században.

A Fekete-Körös felső folyásának a völgyében napjainkban 132 település van, melyek közül nyolc magyar lakosságú, és különösen Köröstárkány az a falu, mely hagyományaival, vallási szokásaival is elüt a többi magyarlakta helységektől. Valószínű, hogy ez azért alakult így, mert évtizedeken át el volt zárva a tömbmagyarságtól, mivel román települések sora övezi.⁵

mégpedig az emberek kellett hogy behányják kézen mert az ökröket és lovakat elhajtották tőlünk az ezen községekben lakó románok. cs. Benedek Péter.” Saját forrás.

⁴ A Partium mai értelmezésben az 1918-1920-as határmódosítás után Erdély része, hiszen Magyarországtól a Királyhágón inneni országrészről is csatoltak Romániához területeket. Elnevezése jogi eredetű, mely visszanyúlik az 1554-es tordai országgyűléshez, hiszen a vallásszabadság jelentős volt a protestáns tiszántúli megyékben is. Hajdú-Moharos József: Partium, Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 1997. 6.

⁵ Herdeán Gyöngyi: 1919 Fekete Húsvétja és máig ható emlékezete Köröstárkányban, Reformáció öröksége 8 Hagyomány Identitás Történelem, 2021, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2022. 221.

Lokális történelmi keret

Az 1918. november 19-én bejelentett fegyverszünet megkötése nyomán kijelölik azt a demarkációs vonalat, mely a Maros folyó sodrását követi a Nagy-Szamos folyó felső völgyéig⁶, viszont az esztendő fordulóján a román csapatok átlépték ezt a kijelölt vonalat és uralmuk alá vonták a történelmi Erdélyt.⁷ Miután a gyulafehérvári román népgyűlés keretében Erdélyt Romániához csatolják, 1918. december 1-től a Belényesi-medencében levő Köröstárkány egyházi és közigazgatási tekintetben is a román impériumhoz kapcsolódik.

1918. december elején a Kolozsváron megalakult Székely Nemzeti Tanács szorgalmazására⁸ létrejön egy kis létszámú haderő, a Székely Hadosztály. Az 1703 katonát számláló haderőnek⁹ az volt az elsődleges feladata, hogy megvédje a belgrádi fegyverszünet által kijelölt demarkációs vonalat¹⁰. 1919. február 23-án érkezik a Fekete-Körös völgyébe Verbőczy százados, aki Köröstárkányba helyezte a parancsnokságát. A helybeliek minden erejükkel támogatták a Székely Hadosztálynak a különítményét¹¹, melynek visszavonulása után a község lakossága teljes bizonytalanságban és őrizet nélkül maradt.¹²

Feszült volt a politikai és az etnikai helyzet a magyar és a román lakosok között. Ezt támasztja alá az 1919. február 6-án keltezett Román nemzeti tanácsnak 500/C. pres. számú jelentése, melyben a következő olvasható: „Kormánybiztos úrnak, Nagyvárad. A belényesi román nemzeti tanácstól 1919 évi febr. hó 6-án d.e. 12 órakor vett telefonjelentés alapján közöljük, hogy Tárkány, Várasfenes és Nyégerfalva magyar lakossága fel van fegyverezve és fenyegető magatartást tanúsítva a járás román lakosságával szemben, a közhangulat nagyon feszült és a közbiztonság sok kívánni valót hagy.”¹³

⁶ Hajdú-Moharos József: Partium, Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 1997. 12.

⁷ Magyarország történelmi kronológiája III., 1848-1944, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. Főszerkesztő: Benda Kálmán. 843. „november 7. Károlyi Mihály gr. Miniszterelnök vezetésével a Nemzeti Tanács, a Budapesti Munkástanács és a Katonatanács tagjaiból alakult küldöttség Belgrádban Louis-Félix Franchet d'Esperey tábornokkal, az antanthatalmak keleti frontjának főparancsnokával Magyarország nevében külön fegyverszüneti tárgyalást folytat. A tábornok 18 pontból álló fegyverszüneti szerződést nyújt át. (A Magyar kormány kiüríti a Nagyszamos felső folyásától Marosvásárhelyig, majd a Maros mentén a Tiszáig, innen Szabadka–Baja–Pécs vonalon a Drávaig húzott demarkációs vonaltól délre és keletre eső területeket; leszereli a hadsereget; átengedi területén az antanthatalmak csapatait.) A küldöttség a fegyverszüneti pontokat elfogadhatatlannak nyilvánítja, és nem írja alá.”

⁸ Erdély története 1830-tól napjainkig, szerkesztette Szász Zoltán, Akadémiai Kiadó Budapest, 1986. 1719.

⁹ Koréh Endre: „Erdélyért” (A székely hadosztály és dandár története 1918–1919) I-II., Budapest, 1929.

¹⁰ Raffay Ernő: Erdély 1918–1919-ben, Tanulmányok, JATE Kiadó, Szeged. 147.

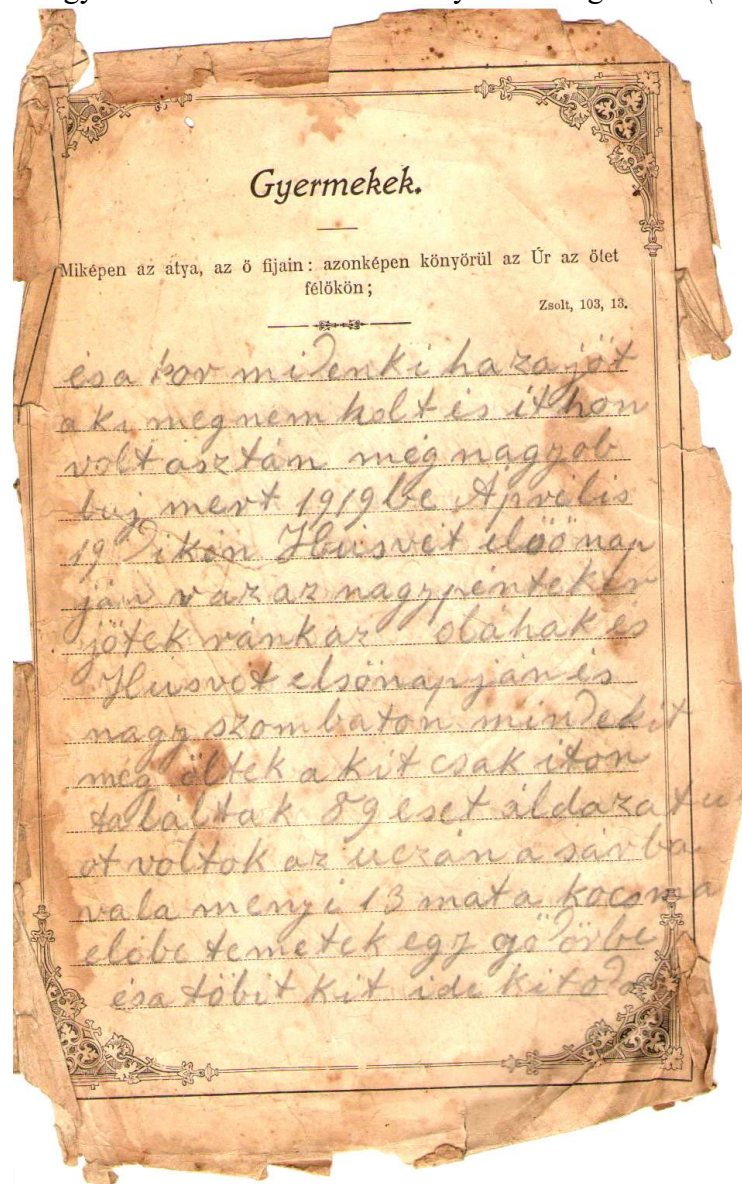
¹¹ Gábor Ferenc: Egy falu, melynek nem látni mását, Második, bővített kiadás, Köröstárkány, 2016. 46

¹² Szatmári István, Kovács János: Gyökereim, Ex Libris Hoffnung Ştei Bihor-România, 2007. 26.

¹³ Filiala Arhivelor Statului Judeţ Bihor – Oradea. Prefectura Judeţ Bihor Cabinetul Prefectului. Fond nr. 12. Inventar nr. 24, Anii extremi: 1862–1919. R-282. 1 p.

Az 1919-es áprilisi vérengzés

Eddigi kutatásaim során nem találtam semmilyen sajtóorgánomot, mely tudósított volna a három napig tartó és kilencvenegy áldozatot követelő katonai és félkatonai köröstarékányi támadásról, öldöklésről, valamint a szabad rablás tényéről. Eddig arra sem találtam semmilyen adatot, hogy valaki is hivatalos feljelentést tett volna az ügyben, ugyanis átvizsgáltam a korabeli csendőrségi és közigazgatási iratsomókat, melyeket a nagyváradi székhelyű Bihar Megyei Állami Levéltárban őriznek, valamint a Budapesten levő Állami Levéltárban sincs erre nézve hivatalos írásos nyoma a vérengzésnek. A legautentikusabb és hiteles írásos nyoma az egész községet érintő atrocitásnak az 1919. július 6-án keltezett bejegyzés egy családi Biblia utolsó lapjain, melyet az akkor negyvenkét éves Mikló Péter helyi lakos rögzített.¹⁴ (2. ábra)

¹⁴ Gábor Ferenc: Egy falu, melynek nem látni mását, Második bővített Kiadás, Köröstarékány, 2016, fotó, 49. „én Mikló Péter születem 1875be A Világ haboru ütöt ki 1914 Juniusba is midekinek be kelet vonulni egész 42 évesik az egész európa bele keveredet a Magyar és a Nagynémet és a török és a Bulgár együt volt szövetséges. Asztán a Francia meg az Angol meg a Muszka meg a Szerb és az Olá és az Olasz megint együt. mink magyarok együt harczoltunk a szövetségesekkel egész 1918ig október és november 18dikán jöttem én is haza az Olasz Frontrol Asiág völgyéről 8 nap midig a vonat tetején éjel napal és a háboruba eléb voltam a Szerb Fronton

A kivégzett embereket a templom melletti téren helyezték tömegsírba. A lakosság közül nagyon sokan elmenekültek pár napra a környező erdős területekre, segítséget nem kértek és nem is kaptak. A ma élő nemzedék családi elbeszélések formájában őrzi az események emlékeit, és azt is, hogy miután a pár napig menedékbe húzódnók visszatértek, több családból felkeresték a szomszéd településen levők közül azokat, akiket felismertek a rablók között. A szabadrablások tényét erősíti meg egy kézzel írott jegyzék, melyben egy háztartásból elrabolt javak tételes felsorolását olvashatjuk. Ennek a kimutatásnak a végén a martalócokat „a Román Királyi 24. „Hora” alakulatként nevesít a nyilvántartást készítő gazda.¹⁵

The image shows two pages from a handwritten death register. The left page is titled "Halottak anyakönyve" and lists names, birth dates, and burial details. The right page is titled "a Köröstárkányi egyházban az 1919-ik évben" and lists dates of death and burial details.

Halottak anyakönyve		A m e g			
Halotti anyakönyvi szám	Életrajzi adatok	neve és polgári állása	halála	születési és lak. helye, házastársa	h. m. e.
35	1910. évi születésű	Körösti Péter	7.7.	Köröstárkány	1 -
36	"	Előd Ferenc	7.7.	"	1 -
37	"	Előd Ernő	7.7.	"	1 -
38	"	Előd József	7.7.	"	1 -
39	"	Előd Ferenc	7.7.	"	1 -
40	"	Gyulai Katalin	7.7.	"	1 -
41	"	Előd Ferenc	7.7.	"	1 -
42	"	Statal Katalin	7.7.	"	1 -
43	"	Előd József	7.7.	"	1 -
44	"	Gyulai József	7.7.	"	1 -
45	"	Körösti Péter	7.7.	"	1 -
46	"	Körösti Péter	7.7.	"	1 -
47	"	Körösti Péter	7.7.	"	1 -
48	"	Körösti Péter	7.7.	"	1 -
49	"	Körösti Péter	7.7.	"	1 -
50	"	Körösti Péter	7.7.	"	1 -
51	"	Körösti Péter	7.7.	"	1 -

a Köröstárkányi egyházban az 1919-ik évben.					
h a l t			Retenés vagy a halottak más neve	Az eltemetés	Jegyzetek
év	hó	nap	vele	hely	
34	-	-	1		
35	-	-	1		
36	-	-	1		
37	-	-	1		
38	-	-	1		
39	-	-	1		
40	-	-	1		
41	-	-	1		
42	-	-	1		
43	-	-	1		
44	-	-	1		
45	-	-	1		
46	-	-	1		
47	-	-	1		
48	-	-	1		
49	-	-	1		
50	-	-	1		
51	-	-	1		

3. ábra: A Köröstárkányi Református Egyházközség Temetési Anyakönyve

Páncsován a Dunún 8 hónapig és asztán bementün Szerbiába ott megint voltam 9 hónapig és onét elvitek a Muszka Frotra ott nem volta csak 2 hétig akkor meg kesztük a tüzet és engem meglütek szív melet keresztül és elfoktak a muszkák és viresen hajtotak Kirlibabától egész Csernoviczig ott tetek vonatra adig hol gyalog hol meg kocsin elfoktak 1916 Junius 8diká és ot voltam fogságbaegész 1918 Junius 20dikán jötem haza és ujra kivitek az Olasz Frontra és ot voltam még a Foradalom kitört November 20dikán és akkor mindenki hazajöt aki meg nem halt és itthon volt asztán még nagyobb baj mert 1919be Április 19dikén Húsvét elő napján az nagypén- teken jötek ránc az oláhok és Húsvét első napján és nagyszombaton mindekit megöltek akit csak iton találtak 89 eset áldozatul otvoktak az utcán a sárba valamenyi 13at a kocsmá elibe temetek egy gödörbe és a töbit kit ide kit oda és mink akik megmaradunk az erdőkön és finesen bújkáltunk 6 napig akkor haza jötünk a Kopasz falak közé mert csak kopasz házak maradtak mident elraboltak az oláhok jószágot és a házakból minden egy utolsó kanálíg ami csak volt nekünk se maradt semmi csak a kopasz falak úgy kelet sanyarognunk még a jó nagy Isten megsegített valamenyire benünket. Irtam én eszt a szomorú emléket én Mikló Péter 1919 be július 16-án”

¹⁵ „Kimutatás az 1919 évi ápril. hó 19-én és a köv. napokon a rom. Kir. 24. »Hora« ezred által elkövetett kár- ról”, másolatban kaptam Köröstárkányban Gábor Ferentől 2021. június 8-án.

A halottak 1919 novemberéig a tömegsírban maradtak, amikor is kihantolták őket és – a református egyházközség Halotti Anyakönyvének¹⁶ bejegyzései alapján – egyházi temetési szertartással a családi sírokba temették el a testeket a község temetőjében.

Temetési istentiszteletet három alkalommal tartottak, amíg eltemették a kivégzett és tömegsírból kihantolt embereket. Az temetési istentiszteleteket a szomszédos Belényes városának akkori református lelkésze, Bottyán Pál végezte¹⁷.

A haláleseteket bevezették az állami Halotti Nyilvántartóba is, ahol a halál okaként a golyó általi halált nevesítették meg, az elhunytak keresztneveit pedig románosították.¹⁸

A sírokat ma is meg lehet találni, viszont a temetőkert nem lett a közösségi megemlékezés helyévé az eltelt több mint száz év folyamán. Nem volt szabad közös megemlékezéseket tartani, hiszen az állami apparátus 1990-ig tiltotta a vérengzés hivatalos elismerését. Az 1920-as és 1930-as években az országban felerősödött a román nacionalizmus, mely szellemiségében is igyekezett tabusítani minden olyan eseményt, mely nem a román nemzetet erősítette¹⁹.

A nacionalizmus hatására az állami szervek a *damnatio memoriae* elvében kötelezték a kivégzettek hozzátartozóit, hogy töröljék le az addigra már felállított fejfákról a halál dátumát. Ezt az utasítást teljesítették a családtagok, és a fejfák napjainkban is így állnak, nem restaurálták őket.

¹⁶ Köröstarékányi Református Egyházközség Temetési Anyakönyve bejegyzése alapján, a temetési Istentisztelet 1919. november 10-én volt. A halál okaként a „románok által történt erőszakos halál által”, valamint „Az egyháztagok által tömegtemetéssel” bejegyzést olvashatjuk.

¹⁷ U.o. „Köröstarékányban három ízben a jelentkezők halottait elbúcsúztatva és emlékezve gyász Istentiszteletet tartott”.

¹⁸ Herdeán Gyöngyi: 1919 Fekete Húsvétja és máig ható emlékezete Köröstarékányban, Reformáció öröksége 8 Hagyomány Identitás Történelem, 2021, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2022. 226.

¹⁹ A Fehér Liliom egyik kiáltványa, 1928. szeptemberében, egy új, fiatal és értelmiségi generáció jelképeként, akik kiáltványukban kifejezik a kor gondolkodásmódját: „Egy pillanatra kiszakadtunk abból a légkörből, amelyben felnőttünk, és mérlegelő szemmel nézve megdöbbenünk elődeink meggondolatlanságán. Egy olyan nemzedék oktatott és morgott bennünket, amelyben senki sem gondolkodott igazán. Az ő fejükben uralkodik az örök és bosszantó üresség, amelyet egy kölcsönkapott ablakkal lepleznek le, és az öregség ködével, az elhagyott otthonok légürességeivel vesznek körül. [...] A hit és alkotó lendület nélküli nemzedék csak a gúnyolódásunkat és a tiszteletlenségünket érdemelheti ki. Már egy évtizede nagy ajándékot kaptunk a sors véletlenje folytán: a történelmi csapások által szétszakított tartományok egységes államba tömörülését, mint egy birkanyját a rossz jégeső után. [...] A győzelem szigora hatalmas lakomává változott. A könnyű és önzetlen élet disznó édessége 1915-ben megsokszorozódott nehéz és tízszeres a mi időnkben. Hol van a felelősség? Hol van a nevelői példa? Ki akarjuk lökni őket a kicsinyességből. Több lelkesedést és több felelősséget. Minden nagy tethöz bizalom, szenvedély, lelkesedés és szarkazmus kell, és a pesszimizmus nem uralkodhat egy kultúra alapján. Ami minket a történelem felé hajt, az a hit, hogy minden történelmi, a legszerényebb gondolatától és a legbátortalanabb gesztustól az abszolút értelemig, és ha anyanyelvűnek érezzük magunkat, akkor szolidárisak vagyunk e nemzet múltjával egy román földön. A történelmi folytonosság, azaz a földrajzi horizontok és a kulturális hagyományok töréseinek hiánya alkotja autochtonizmusunkat, ez lüktet bennünk, és inseriálódik a háromszorosan ezeréves múlt vonalában.” Ioan Scurtu, Theodora Stănescu-Stanciu, Georgiana Margareta Scurtu: România între anii 1918-1940 documente și materiale, Editura Universității București 2001, 105-106. In <https://ioanscurtu.ro/wp-content/uploads/2011/12/Romania1.pdf> Megnyitva 2023. szeptember 2-án.

4. ábra: Letöröltették a fejfákon levő neveket és a halál dátumát (a szerző fotója)

1945-ben Lorx Tibor aradi konzul jelentést tett Kállay Miklós külügyminiszternek címezve²⁰, mely az egyetlen hivatalos jelentés ismereteim szerint.

A konzul a községben felfigyelt egy sajtószerű építkezési stílusra, hiszen minden ház természetes kőfallal volt határolva, melyben vaslemezzel burkolt tölgyfából készült kapu volt beépítve. Ezt az egyediséget látva, a konzul a helyi lelkésztől és P. Sebestyén Mihály presbitertől tájékozódott a jellemző paraméter okáról, akik nyilatkoztak az 1919-es vérengzésről, melynek nyomán alakult ki ezt a sajtószerű önvédelmi célzatú stílus a településen. A konzul ekkor értesítette írásban a Bukaresti Magyar Királyi Követségben Kállay külügyminisztert. A jelentésre válasz és intézkedést követő dokumentumot nem találtam.

²⁰ http://epa.oszk.hu/03000/03018/00213/pdf/EPA03018_honismeret_2009_04_018-025.pdf Megnyitva 2021. március 5-én.

A kommunizmus bukása után

Köröstárkányban a templom melletti téren az 1919-es áldozatok tiszteletére emlékművet avattak fel 1990. augusztus 15-én, ahol minden évben megemlékezéseket tartanak.²¹ A lakosság közül néhányan nehezményezték az emlékmű felállítását, ezek az emberek a mélyinterjúk alkalmával elmondták, hogy ennek az oka a félelem. A félelem dominanciája mai napig is jelen van a településen, ennek ellenére minden évben istentisztelettel kötik össze az emlékmű megkoszorúzását, ahol a mai ifjú nemzedék ünnepi, magyar versekből és népdalokból összeállított műsorral nyilvánítja ki tiszteletét a múlt áldozatai előtt.

5. ábra: Emlékművet állítottak az 1919-es áldozatok tiszteletére.
(A szerző felvétele 2022. április 19-én készült)

²¹ Szatmári István, Kovács János: Gyökereim, Ex Libris Hoffnung Ștei Bihor-România, 2007. 24

Politikai szinten 2014-ben az országos RMDSZ-frakció határozati javaslatot nyújtott be Románia Parlamentje Szenátusához, melyben azt kérte, hogy az országos törvényeknek megfelelően, Köröstárkány és a szomszédos Kisnyégerfalva községeket nyilvánítsák mártírtelepüléseknek. Ez a politikai kifejezés használatban van Romániában, melynek odaajándékozása által elismerik egy bizonyos település lakosainak a méltánytalan szenvedéseit, és kifejezi a jelen hatalom politikai tisztetét a múltban történt különböző atrocitások szenvedései iránt. Az érdekvédelmi szövetség beadványában olvashatóak a negyvennyolc órán át tartó atrocitások, valamint a meggyilkolt személyek nevei és életkoruk. Még azt az eseményt is megörökíti, amikor a református egyházközség gondnokát a templom kinyitása után helyben agyonlőtték, akinek egyetlen gyermekének leszármazottai Belényesbe költöztek a családot megbénító félelem miatt. A települések bejáratánál felállított névtáblákon a mai napig sincs feltüntetve a mártírtelepülés kifejezés. A közösségi emlékezés helye a templom melletti térben, az emlékműnél van, a temetőkert azonban nem vált a megemlékezés helyévé.

Történelmi emlékezet és egyéni emlékezet határmezsgyéjén

A vérengzés ténye a hivatalos állami apparátus által teljesen tabusított volt. A tabusítás ideje a kommunizmus bukásáig tartott. Mit célzott meg a tabusítás témákra vonatkoztatva? Nem lehetett hivatalosan beszélni róla, tiltotta a politikai hatalom. Természetes, hogy a szakrális térben is tilos volt a megemlékezés, azonban ez életre hívta a kollektív emlékezetet, mint társadalmi fogalmat. A tabusítás, a titkosításra való hatalmi törekvés mintegy csoportmechanizmusként a közösség pszichodinamikus életének mozgatórugója lett.

Elméleti kutatások

A huszadik században egyre népszerűbb lett az emlékezés kultúra, melynek kutatása elsősorban Németországban és Franciaországban jelentkezik az 1970-es évektől számítva, viszont a kommunizmus bukása után Kelet-Európában is egyre inkább tért hódítanak a humán- és társadalomtörténeti emlékezetanalízisek.²²

Az emlékezés kultúrájának az igénye már a huszadik század első felében megjelenik. 1925-ben jelenik meg Maurice Halbwachs *A társadalom emlékezeti keretei* című könyve, melyben a szerző hangsúlyozza, hogy szerinte nem beszélhetünk egyéni emlékezésről, hiszen emlékezés kizárólag közösségben jön létre.²³ A kollektív emlékezet fogalma – melyet Halbwachsnak tulajdoníthatunk – ezután integrálódik be a társadalomtudományok szóhasználatába. Ő elfogadja a történeti historizmust, elismeri a történészeknek a racionalitásra vonatkozó igényét a múlt tekintetében. Viszont két pólusról beszél. A historizmussal szemben, a másik oldalon jelen van a kollektív emlékezet, amely igazolhatatlan és partikuláris, ezért nincs teljesen átfogó és igazolható ismerete a múlt eseményeiről. A kettő szembeállításában hangsúlyozza, hogy míg a történetírók történelemszemlélete egyetemes beszámoló, addig a kollektív emlékezet többféle, különböző szempontok alapján látja és fogalmazza meg a múlt eseményeit, így a múlt igazságfogalma relatívvá lesz.²⁴

²² K. Horváth Zsolt: Betegségek, pszichopatológiák és időstruktúrák Emlékezet és jövő a Nagy Háború után: Halbwachs és Minkowski elfelejtett könyvei, in https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/37879/epa00414_ko-rall_59_054_081_u.pdf?sequence=1&isallowed=y 54. Megnyitva 2021. október 9.

²³ K. Horváth Zsolt: Betegségek, pszichopatológiák és időstruktúrák. Emlékezet és jövő a Nagy Háború után: Halbwachs és Minkowski elfelejtett könyvei. 55. In https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/37879/EPA00414_ko-rall_59_054_081_u.pdf?sequence=1&isAllowed=y Megnyitva 2021. május 10.

²⁴ Maurice Halbwachs: A kollektív emlékezet. In: Felkai Gábor és mások, szerk.: Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. Új Mandátum, Bp., 2000. 303–433.

Az emlékezés kultúrájának másik képviselője Pierre Nora, aki a francia történetírásnak a mentalitástörténésze. Az 1990-es években egy nagyszabású programot indít Franciaországban, melynek az a célja, hogy felkutassa és rögzítse az ország emlékezeti helyeit. A történetírás területén ez a kutatás egy nagyon fontos állomásnak minősült, a legnagyobb eredmény a kollektív emlékezet fogalmának alakulásában. A nagyszabású kutatómunka nyomán született meg a hét-kötetes munka 1984-1992 között, *Lex Lieux de mémoire* címmel. A kutatások nyomán végletesen fogalmaz, hiszen szerinte a nemzeteknek már nincs is történelme, csupán emlékezete. Ez az álláspont nagyban eltér a halbwachsi állásponttól.²⁵

Témánknak egy másik aspektusát Jan Assmann adja, aki bevezeti a hideg- és a forró emlékezet fogalmát az emlékezéskultúrába. Ha a múlt eseményei – vagy akár csupán egy emlékezeti tárgy – jelentőséggel bírnak a jelenben, akkor forró emlékezetéről beszélhetünk Jan Assmann szerint. Amennyiben a múlt eseményei már nem aktuálisak, akkor hideg emlékezet alakul ki, ekkor a múlt egy kulturális ábrázolássá lesz.²⁶ Elismeri ugyanakkor, hogy az emlékezetközösségben azok vannak benne, akik közös tapasztalatokkal rendelkeznek, de ezek a tapasztalatok nem mindig homogének.²⁷ Szerinte létezik egy úgynevezett kommunikatív emlékezet, amelyben fontos szerepe van a szóbeliségnek, de ez csupán egy emberöltőnyi időtávot jelenthet. Ebben az esetben a múltnak még igen erős hatása van a jelenre nézve. A kommunikatív emlékezet bizonyos értelemben kollektív memória is, de mindenképp a múlt elevenen él benne, ezért az érzelm dominálja.²⁸ Ezen a távlaton túl szerinte már csak kulturális emlékezetéről beszélhetünk. Ez a tipológia arra mutat, hogy a múlt eseményeit fikciók és különböző reprezentációk ismeretlik, melyek átvezetnek a historizmus világába.

Aleida Assmann vezeti be a monologikus és a dialogikus kollektív emlékezet fogalmait. Az első az egyirányú emlékezetet jelenti, amely ellenségeképeket hozhat létre és erősítheti azokat a közösségben. Ezzel szemben a dialogikus emlékezet az egymás megértése és a tolerancia megélése felé vezet.²⁹ Meglátása szerint ebben az értelemben a kollektív emlékezet irányítható, és ezáltal segíthet a pozitív jövőalakításra nézve.³⁰

Az egyéni emlékezet integrálódik a szociális és csoportos emlékezetbe. A kettő kölcsönhatással van egymásra. Viszont az egyéni emlékezettől a kollektív emlékezetig vezető út nem az analógia útján történő egyszerű következtetés.³¹ Csupán az egyének rendelkeznek biológiai és antropológiai feltételekkel, amelyek elengedhetetlenek az emlékezet természetes mechanizmusához. Egy nemzet emlékezete nem vesz tudomást arról, hogy a határon túl esetleg más történelmi referenciapontok is vannak, és hogy ugyanaz az esemény más megvilágításban jelenik meg. A nemzet emlékezete sajátos narratív szerkezettel és üzenettel rendelkezik, éppen úgy, mint a mítoszok és a legendák. Ez azt jelenti, hogy egyedi emlékeket választ ki, ezért nem az instabil és a múlandó szimbolikus jelenségekre alapoz. Olyan egyedi emlékeket épít ki, amelyek gene-

²⁵ Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. In <https://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html> Megnyitva 2021. május 11.

²⁶ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999., 66-68

²⁷ I.m. 41

²⁸ I.m. 49-60

²⁹ Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)* Kalligram, 2016.

³⁰ Pataki Ferenc: Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. In: *Uő: A varázsát vesztett jövő.* Noran Libro, Bp., 2011. 276–285. In <http://www.matud.iif.hu/2010/07/01.htm> Megnyitva 2021, október 10.

³¹ Aleida Assmann: *Kollektives Gedächtnis*, in: *Dossier: Geschichte und Erinnerung*, Bundeszentrale für politische Bildung (Erstellt am 23.09.2021) forrás <https://www.bpb.de/themen/erinnerung/geschichte-und-erinnerung/39802/kollektives-gedaechtnis/> 26. Megnyitva 2022. október 10.

rációkon is átívelhetnek, tehát általánosíthatók. Ezeknek a fenntartásához és megőrzéséhez különböző megőrzési formákat és megismételhető emlékezeti alkalmakat alakít ki, melyeket valamilyen módon materiális formákhoz igyekszik kötni.³²

A nemzeteknek, államoknak, intézményeknek, egyházaknak önmagukban nincs emlékezetük, ezért emléktárgyakhoz, szövegekhez, képekhez, rítusokhoz, gyakorlatokhoz, ceremóniákhoz, helyekhez, emlékművekhez nyúlnak, és ezekkel mutatják be az egyéni identitásukat. Ezek az emlékek így tudatosan épülnek fel, tehát nincs többé önkéntelen emlékezet pillanata, és ennek következtében szimbólumokból tevődnek össze. Az ilyen emlékezés más, mint egyéb emlékezetkonstrukció.

Az emlékezet legalapvetőbb törvénye továbbra is a szelekció és a horizontképzés, de megerősödött a választóvonal a között, hogy mi szolgálja az életet és mi káros az életre. A becsület-, a diadalmas- vagy a sértett érzések a nemzeti emlékezet évszázados kódexét őrizték és ezzel megalapozták az emlékezésre méltó struktúrákat. A jövőben nem ezek lesznek a mércéi az emlékezés értékelésének, ugyanis a hosszútávú traumatikus történelmi tapasztalatok újszerű felismerése, mind az elkövetők, mind az áldozatok számára megteremtik a közös nemzeti emlékezet előfeltételeit. Az egyik legfontosabb újítás, hogy a megbocsátás és a felejtés mára már elválnak egymástól, úgy, mint az emlékezés és a bosszú. Még inkább érvényes ez az elkövetők és az áldozatok között, hogy közösen emlékezzenek, amely egy jobb alapot ad egy békés és kommunikáción alapuló jövőhöz, mint egy közös felejtés. „A felejtés gyógyító ereje”, azaz „perpetua oblivio et amnesia” olvasható a Weszfáliai Békeszerződésben, mely egy új etikai követelményt hirdet: a közös emlékezést.³³

Az ember szeretné meghatározni önmagát, de ez csak úgy valósulhat meg, ha tudatosan szembenéz saját emlékeivel és közösségi emlékezetével. Az emlékezet olyan kereteket biztosít az egyén számára, amely saját identitásának megfogalmazásában segít. A kollektív memória a társadalmi életből, a közösségi kapcsolatokból meríti az erőforrásait.³⁴

Paul Ricœur szerint az emlékezet, történelem, feledékenység kifejezések a múlt reprezentációját adják a történelmi konfigurációkban kritikus, filozófiai és elméleti értelemben.³⁵ A fenomenológia módszerével közelíti meg a megértést. A memória szót használja, és első lépésben arra keresi a választ, hogy mi az, amire emlékezünk, tehát mi az emlék. Ez a megértés szintje. Filozófiai értelemben az emlékezés az emlékezet visszatükrözése, tehát az emlékezés visszaemlékezésen megy keresztül. Mindenki rendelkezik általános emlékekkel, de az emlékezet egyéni, sajátos. A kettő között különbség van. A memória affektív folyamatot foglal magában. „Az emlékezet egyedülálló, kapacitást és teljesítményt feltételez, az emlékek többes számban vannak: van néhány emlékünkné”³⁶ Az emlékezés egy folyamat, mely az igazság nevében történő tudatos cselekvés, és az emlékezet pragmatikus eleme, mely erőfeszítéseket kíván. Mnemonikus elem is, hiszen arra törekszünk, hogy emlékezzünk; a történész számára egy elméleti gyakorlattá válik ily módon az emlékezés, de igazi relevanciája a kollektív emlékezetben

³² Aleida Assmann: *Kollektives Gedächtnis*, in: *Dossier: Geschichte und Erinnerung*, Bundeszentrale für politische Bildung (Erstellt am 23.09.2021) <https://www.bpb.de/themen/erinnerung/geschichte-und-erinnerung/39802/kollektives-gedaechtnis/> 26. Megnyitva 2022. október 10.

³³ U.o. 28. Megnyitva 2022. október 10-én

³⁴ Lupta pentru identitatea omului. Memorie și identitate colectivă Dr. Simona Mitroiu Departamentul de Științe Umaniste Universitatea Alexandru Ioan Cuza Iași, România, in <https://alss.utgjiu.ro/?mdocs-file=2240121>. Megnyitva 2022. november 2-án

³⁵ Florin Căntec: Memorie și uitare în istorie. Repere din istoriografia franceză in http://adxenopol.academiaromana-is.ro/xenopolitana/xeno_03_34/xeno_03_34_4.pdf 29 Megnyitva 2022. november 2-án

³⁶ U.o. 34.

hierarchizálódik. A szimbólumok megerősödése is fontos szerepet kap, és az időben megerősödik egy úgynevezett kötelező emlékezet. Így különböző funkciókra is alkalmas, hiszen kialakul a hősök kultusza, a közösségi és nyilvános megemlékezések, vagy más nyilvános rituálék, amelyek célja a lelkiismeret irányítása lesz, melyben a történészeknek meg kell akadályozniuk a felejtéssel való visszaélést. Ez a perspektíva felerősödik a népi traumák által kiváltott viták körül, különösen a Holokauszt témájában. Ricoeur emlékezeti visszaélésekről, manipulált instrumentális memóriáról beszél, amikor interferencia révén a hatalmi rendszerek, a politikum saját maga legitimálására használja a történelmi reprezentációkat, ezért akár hamis emlékeket is kialakíthat. Az egyéni, szubjektív emlékezet és a kollektív tudat társadalmi valósággá válik. Terminológiájában Ricoeur használja a mély felejtés és a nyomok törlése, biztonsági mentés elfelejtése kifejezéseket, de a viaszlenyomat platóni metaforáját is. Azt hangsúlyozza ezekkel a kifejezésekkel, hogy a történelem tanulmányozásának valóban az a tárgya, hogy ezeket a viaszlenyomatokat megkeresse. A történész ezt három lépésben közelítheti meg: az írott dokumentumok felkutatása, az emlékezet tudásmechanizmusának feltárása és annak történeti értelmezése által. Az emlékezetben jelen van a felejtés is, amely a múlt emlékének az elvesztése, viszont az emlékezet tud a felejtés tényéről is, ami egy paradoxia.³⁷

A felejtéssel, vagy felejtetéssel kapcsolatos visszaélések a kollektív emlékezet szintjén helyezkednek el, így a manipulált felejtés nem episztemológiai jellegű, hanem erkölcsi célzatú,³⁸ ezért az emlékezet és a felejtés közötti kapcsolatot optimális szinten kell tartani, hiszen az ingadozás az identitás instabilitásának egyértelmű jele.³⁹ Gyáni Gábor szerint az emlékezetet a politikum öncélúan használhatja és irányíthatja, ennek következtében megjelenik a felejtetés fogalma is, melyben egy politikai hatalom igyekszik ideológiai céljainak érdekében politikai mítosszá változtatni az emlékeket.⁴⁰ Ez különösen a diktatúrákban jelenik meg.

A huszadik század végén megjelent az úgynevezett memory boom fenomén, melyre Gavriel D. Rosenfeld történész világít rá, sőt az emlékezetirodalom mellett az emlékezetipar –memory industry – fogalmát is használja. E gondolatmenetében azt hangsúlyozza, hogy bárki lehet saját személyének a történésze, amikor a saját emlékei alapján az egyéni történelemfelfogását fogalmazza meg.

A fenomén okát abban látja, hogy megszorodtak a nemzetközi viták a múlt jogtalan és méltánytalan történelmi eseményeire, melyek még feldolgozatlanok maradtak, ennél fogva ezekre mindenki a maga szubjektív módján emlékezik. A hidegháború befejezése azt eredményezte, hogy a nyugati társadalmak hangsúlyozottan egyfajta önkritikai szemlélettel fókuszálnak a múlt felé.⁴¹

A közösségekben jelentkező kollektív memória ezáltal a személyesen megélt traumákra fókuszál, amely az emlékezetipar kultúrája mellett segít az önazonosság meghatározásában, így az identitás erősödhet a megélt emlékekkel való szembenézés által, tehát egyfajta trauma megküzdési mechanizmust jelenthet.

³⁷ Keszei András: Az emlékezet rétegei. Korall 41. 2010. 21-24.

³⁸ Florin Căntec: Memorieșuitorăreînistorie. Repere din istoriografia franceză, 35. in http://adxenopol.academiaromana-is.ro/xenopolitana/xeno_03_34/xeno_03_34_4.pdf 38. Megnyitva 2022. november 2-án

³⁹ Simona Mitroiu: Lupta pentru identitatea omului. Memorie și identitate colectivă, Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu, Seria Litere și Științe Sociale, Nr. 3/2010, in <https://alss.utgjiu.ro/?mdocs-file=2240> Megnyitva 2022. október 8-án

⁴⁰ Gyáni Gábor: A történelem mint emlék(mű) Kalligram, 2016.

⁴¹ Gyimesi Pálma: Az emlékezet jövője, Gavriel D. Rosenfeld: Elmélekedések az alternatív történetírás szerepéről. Aetas 22. évf. 2007. 1.sz. 147-160. in <http://www.c3.hu/~klio/klio104/klio017.pdf>

Bár elfogadjuk azt a tényt, hogy a huszadik században virágzanak a társadalomtudományi emlékezetkutatások, a keresztyén teológia már Augustinus korában foglalkozott az emlékezet definiálásával, bár nem a történelmi értelmezésében.

A keresztyénség meghatározó teológusa, Augustinus, Vallomások című alkotásában elemzi a memóriának, mint az egyéni emlékezetnek a fogalmát. Számára az emberi memória ekvivalens az emberi léleknek azzal a részével, amely az Istennel való kapcsolatot biztosítja, melynek következtében az ember eljuthat Istennek a magasságához. Ezáltal a memória az emberi lélek mélységében létezik, mely önmagában elérhetetlen és kitapinthatatlan, csak az Istennel való kapcsolatában létezik.⁴² Ezt fogalmazza meg, amikor így ír: „Nagy ereje van az emlékezetnek, óh Uram Istenem! A maga mélységében és végtelenségében ez valami félelmetes, de ez az én lelkem, ez én magam vagyok.”⁴³ A filozófus azt hangsúlyozza, hogy az emberi emlékezet anyyira függ az isteni erőtől és akarattól, hogy szinte azonos vele.

Önéletrajzi eseményeinek felidézése végigvonul a művén, azonban az emlékezet valóságának értelmére és létjogosultságára fókuszálva a lelket keresi, melyre úgy tekint, mint Isten lakhelyére az emberben. Ebből kifolyólag úgy értelmezi az emlékezetet, mint amely a maga komplexitásában különböző információkkal telített, és ezeket az üzeneteket értelmezni és megfejteni kell. „Íme, saját emlékezetem megszámlálhatatlan mezejében, barlangjában és rejtékében sokféle és sokfajta dolgok tömörülnek. Képek formálódnak, mint testek, mint tudományos fogalmak, mint felfoghatatlan fogalmak, de a lelki érzelmek definícióiként is, és mindezeket az emlékezet megőrzi. Akkor is őrzi, amikor a lélek még nem élte át, pedig minden, ami az emlékezetben van, a lélekben is meg kell lennie.”⁴⁴

Augustinus különbséget tesz a Biblia alapján az emberi lélek és a szellemiség megtapasztalása között. Az emberi lélek az emberi életet fejezi ki, ezzel szemben a szellemiség az anyagi világot túlhaladóan az istenséggel való kötetelket jelenti. Az augustinusi értelmezésben így válik az emlékezet egy olyan lehetőséggé az ember számára, amely képessé teszi a transzcendenssel való kapcsolatban a szellemi felemelkedésre. Ám nemcsak annak a helye, ahol az ember az istenséggel találkozhat, hanem ahová visszahúzódhat a befeléfordulásba és az önmagával való találkozásba. Így válik az emlékezet az emberi létnek a legérzékenyebb és a legértékesebb részévé.⁴⁵

Augustinus tehát úgy ír az emlékezetről, mint egy erőről, de „a felejtést is valóságos megélésnek tekinti. Az emlékezet elveszíthet önmagából valamit, mégis minden megtalálható benne, ezért minden elfelejtett emlék újra megtalálható. Mindent elutasítunk addig, amíg azt nem találjuk meg, amit keresünk.”⁴⁶ Teológiai és filozófiai nagy fontosságot tulajdonít az emlékezetnek, hiszen ez egy erő, mely lehetővé teszi számára mindannak a bemutatását, amit ebben a művében is megfogalmazott, de ezen túl ez az erő generikus, mert minden egyén számára

⁴² Poetica Memoriei The Poetics of Memory PhD Candidate Hristina POPA, „Petru Maior” University of Târgu-Mureș, in <https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A22521/pdf> 2. Megnyitva 2022. november 11-én

⁴³ Sf. Augustin, Confesiuni, traducere din latină, introducere și note de Eugen Munteanu, ed. Nemira, București, 2010, cartea X, cap. XVII. 325. Saját fordítás

⁴⁴ U.o. Saját fordítás

⁴⁵ Poetica Memoriei The Poetics of Memory PhD Candidate Hristina POPA, „Petru Maior” University of Târgu-Mureș, in <https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A22521/pdf> 10. Megnyitva 2022. november 11-én

⁴⁶ Sf. Augustin, Confesiuni, traducere din latină, introducere și note de Eugen Munteanu, ed. Nemira, București, 2010, cartea X, cap. XIX. 327. Saját fordítás

adekvált módon biztosítja az emlékezés lehetőségét a múlt eseményeinek az újra megtalálásában.⁴⁷

Traumafeldolgozási mechanizmusok a református egyházban, valamint a helyi családokban, és azok transzgenerációs hatása

Tekintettel arra, hogy 1918. után a Tiszántúli Református Egyházkerület keleti részein levő gyülekezetek nagyrésze új állami fennhatóság alá került, meg kellett szervezni ezeknek az egyházközségeknek egy főhatósághoz való tartozás státusát. A köröstárkányi református egyház helyzete ennél is nehezebb lett az 1919-es vérengzés után, hiszen lelkipásztora elment a gyülekezetből, a presbitérium pedig létszámában megfogyatkozott az öldöklés okán. Anyagilag pedig szűkös volt az egyház költségvetése, hiszen a főleg mezőgazdaságból élő hívek anyagi gondokkal küszködtek az elrendelt terménybeszolgáltatási rendeletek következtében. Az egyházközség fenntartása mellett a gyülekezetnek az egyházi iskolát is fenn kellett tartania, ami úgyszintén komoly anyagi áldozatokat követelt. Egyházi jegyzőkönyvek és az egykori Szalontai Református Egyházmegye iratai tanúsítják, hogy a tanítók igen sűrűn váltották egymást az iskolában, melynek oka egyrészt a szűkös anyagi juttatás, másrészt a kötelező hűségeskü, melyet az új állam felé kellett letenni. A gazdasági nehézségek mellett jelen volt a községben a közösségi gyásznak a fájdalma is, melyet elmélyített az is, hogy az áldozatokat nem tudták méltóképpen eltemetni, csak majd egy bő félév elteltével. A megmaradt presbitéri jegyzőkönyvek hűen tükrözik azt a küzdelmet, ami az egyházi életnek, egyben az egész település népességének a megmaradásáért folyt. Ebben a küzdelemben sajtáságos megmaradási és túlélési paraméterek jelennek meg, melyek a helyhez, az egyházhoz és az ősökhez való hűségben manifesztálódnak. A lokális terepszemle, a temetésa, az emlékünnepeken való részvétel alkalmain és a mai nemzedék megszólalása következtetésben érezhető és meghatározható, hogy a múltban már elindult az emlékek megőrzésére való törekvés, mely a mai nemzedék emlékezetkultúrájában is percepcionálható.

A Tiszántúli Református Egyházkerület keleti részében levő Nagyszalontai Egyházmegye funkciója és átalakulása 1918-1920.

Az első világháborút követő határmódosítás nagy kihívás elé állította a Tiszántúli Református Egyházkerületet, hiszen a keleti részében levő egyházmegyék és gyülekezetek nagyrésze átkerült román fennhatóság alá. Ehhez a területhez tartozott 1918-ig a Köröstárkányi Református Egyházközség is a Nagyszalontai Református Egyházmegye kebelében.

Az egyházmegyéhez összesen 47 gyülekezet tartozott⁴⁸, melyek közül az összesen 59.900 lelket számláló 32 gyülekezet 1918-ban román uralom alá került a Nagyszalontán levő esperesi hiva-

⁴⁷ Poetica Memoriei The Poetics of Memory PhD Candidate Hristina POPA, „Petru Maior” University of Târgu-Mureș, in <https://www.diaconia.ro/ro/indexing/details/A22521/pdf> 5. Megnyitva 2022. november 8-án

⁴⁸ STRAUB (RÁCZ) Etelka: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulása (1920–1939)*, in EMÓDI András (szerk.): *KRE 100, Tanulmányok a Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulásának századik évfordulójára*, Nagyváradi, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 2020, 42. „Ágya, Ant, Arad, Árpád, Belényes, Belényessonkolyos, Belényesújlak, Merekböszörmény, Bélzerénd, Biharuga, Borossebes, Csermő, Erdőgyarak, Erdőhegy, Feketegyarmat, Feketetót, Geszt, Gyanta, Gyorok, Kispereg, Komádi, Kisnyégerfalva, Körösnagyharsány, Körösszakál, Körösszegapáti, Köröstárkány, Kötegyán, Magyarcséke, Magyarhomorog, Magyarremete, Mezőbaj, Mezőgyán, Mezősas, Nagyszalonta, Nagyszerénd, Okány, Pankota, Radna-Lippa, Sarkad, Sarkadkeresztúr, Szemlak, Szentleányfalva, Tamáshida, Tenke, Vadász, Várasfenes, Zsadány.”

tallal együtt. A többi 15 egyházközség a magyarországi részeken maradt és önálló egyházmegyeként működött tovább. A 32 gyülekezet hivatalosan csak az 1920-ban aláírt békeszerződés nyomán vált ki a Tiszántúli Református Egyházkerületből és került át román fennhatóság alá. A Nagyszalontai Egyházmegye már az 1919. november 20-án tartott egyházmegyei közgyűlésén megalakította a 6 majd 10 tagú intézőbizottságot. 1919–1921 között ez az intézőbizottság rendezte az egyházmegye ügyeit, bár közgyűlést még nem volt jogosult összehívni. A román területeken maradt református egyház számára az egyetlen létező főhatóság az Erdélyi Református Egyházkerület volt, melynek Igazgatótanácsa segítő szándékkal és támogatással viszonyult az elcsatolt tiszántúli egyházmegyékhöz és gyülekezetekhez, akik egy beadványban kérték a főhatósági támogatást. 1920 áprilisában Nagy Károly erdélyi püspök a hivatali korban legidősebb esperest, a bihari Sulyok Istvánt kéri fel egy átfogó kimutatás elkészítésére a lelkészekre, tanítókra, felekezeti iskolákra, járandóságokra, nyugalmazott vagy özvegy lelkészeknek és tanítóknak juttatott segélyekre nézve. A Nagyszalontai Egyházmegye 1920. június 28-án írta alá az ideiglenes csatlakozási kérést az Erdélyi Református Egyházkerület felé.⁴⁹

A Köröstárkányi Református Egyházközség helyzete az 1919-i események után és szerepe a trauma feloldásában

Köröstárkány teljes lakossága református felekezetű volt, ezért az egyháznak nagy kihívást jelentett az, hogy segítsen a történelmi kollektív traumát átélteknek tovább folytatni az új helyzetben is a megélhetésüket biztosító munkát, és abban is, hogy a településen megmaradjon a magyar református közösség. 1919-ben az egyházközség lelképásztora Hodor István, tanítója pedig Erdélyi Gyula. Hodor István a vérengzés után átmenetileg elhagyja a gyülekezetet, míg a református tanító a községben marad. Erről tanúskodik az 1919. június 15-én tartott presbitergyűlés jegyzőkönyve.⁵⁰ Ennek ellenére nem szűnik meg az egyházi élet, hiszen az esperesi hivatal beszolgáló lelkészt rendel ki Bottyán Pál, belényesi lelképásztor személyében. A gyülekezetben igyekeznek mindent megtenni annak érdekében, hogy az egyházi élet folytatódjék. Az istentiszteleteket megtartják, a református iskolában biztosítják az oktatást és arra törekszenek, hogy a presbitérium működését is lehetővé tegyék. A jegyzőkönyvben olvashatjuk, hogy három presbiter az öldöklés áldozata lett, ezért határozatban előírják a megüresedett helyek, valamint az egyházfi állását választás útján történő betöltését. Példaértékű az egyházhoz való ragaszkodás a településen, bár a presbiterválasztás lefolyását nézve szembetűnő a félelem, mely a sokkhatás következtében megjelenik a hívek életében.

A román katonai parancsnokság engedélyével egybehívott presbiterválasztó közgyűlés július 6-án sikertelen volt, mivel a gyülekezeti tagok kis létszámban jelentek meg. Bottyán Gyula

⁴⁹ Herdeán Gyöngyi: 1919 Fekete Húsvétja és máig ható emlékezete Köröstárkányban, Reformáció öröksége 8 Hagyomány Identitás Történelem, 2021, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2022. 220-221.

⁵⁰ Arhivele Nationale Bihor, Nr. Crt 118, Nr. Fond 323, Nr. Inventar 360, Parohia reformata Tărcăia, Volum 5, l. „Jelen voltak Bottyán Pál belényesi lelképásztor tudatja, hogy nt. esperes úr, míg a lelképásztor hazakerül, a felügyelő lelképásztori tiszttel őt bízta meg. A gyülekezet ellátását elintézheti úgy gondolja, mivel a jelen szomorú viszonyok között a gyülekezeti tagokat rendkívüli fizetésekkel nem lehet megterhelni. A távolban levő lelképásztor fele fizetését fordítja felügyelő lelképásztor és Erdélyi Gyula tanító díjazására, 75%-ot a tanító, havi egyszeri kiszállásért felügyelő lelképásztor a 25%-t kapja. Presbitérium felügyelő lelképásztor előterjesztését egyhangúlag elfogadja, és kimondja, hogy ezen határozatot tudomásvétel és megerősítés végett nt. esperes úrhoz bejelenti. Gondnok bejelenti, hogy M. Gábor Péter, M. Antal Mihály, Sz. Benedek Ferenc a megszállás alkalmával elhaltak, ezeknek a helyét be kell tölteni. Presbitérium, a megboldogult tagjainak üresen maradt helyeinek betöltésére július 6-ra közgyűlést tűz ki, amely alkalommal egyházfit is fog választani.” Szatmári János gondnok, Mikló Ferenc, Lőrincz István, Sebestyén Tibor, Antal Ferenc hitelesítik a jegyzőkönyvet

beszolgáló lelkipásztor javaslatára az egyházközség a csonka presbitériummal működik tovább mindaddig, amíg Hodor István vissza nem tér a gyülekezetbe.”⁵¹

Hodor István lelkipásztor hollétére választ kapunk az 1919. augusztus 25-én keltezett beadványából, melyet a Szalontai Esperesi Hivatalhoz címzett. Ebből megtudhatjuk, hogy április 18-án Budapestre távozik várandós feleségével, ahol június 15-én megszületik István nevű fia⁵², de az év augusztusában már Köröstárkányban tartózkodik a család. Az egyházközség presbiteri jegyzőkönyvéből értesülünk arról, hogy szeptember 14-én T. Szatmári János gondnokkal elnököl az egyházközségi közgyűlésen, amikor is a református iskolában folyó oktatásról és a tanító fizetésének a biztosításáról határoznak egyhangúan.⁵³ A közösség összetartása nem tört meg, hiszen igyekeznek biztosítani az iskolai oktatást, ezért ezt a megoldandó egyházi kérdések között elsőként tárgyalják a visszatért lelkipásztoruk segítségével. A presbiteri helyek betöltését később, csak novemberben tárgyalják és a választás új időpontját december 7-ére teszik.⁵⁴ A megüresedett presbiteri helyek betöltése nem ment zökkenőmentesen, hiszen a december 7-re kitűzött egyházközségi közgyűlésen a választást a kis létszám miatt elhalasztják 14-ére. Ez már a választást illetően sikeresnek bizonyul, és a 8/1919. számú előterjesztés alapján a következő gyülekezeti tagokat választják meg a presbiteri tisztség betöltésére: T. Lőrinc Ferenc, R. Benedek Péter, F. Szatmári Péter, P. Antal Péter, Sz. Antal István, Benedek Ferenc, M. Erdei Ferenc.⁵⁵ Az eskütételt a legközelebbi egyházközségi közgyűlésre tűzik ki. Többen nem akarták elvállalni a presbiteri tisztséget, ezért ugyanezen a közgyűlésen határoznak arról, hogy aki nem fogadja el a megválasztását, „100 korona váltság különdíjat köteles befizetni az egyházi gondnok kezébe.”⁵⁶ Az eskütétel december 27-én volt az istentisztelet után, de csak három presbiter tette le az esküt, mivel a többi megválasztott nem vállalta a tisztséget – ők készek voltak befizetni a 100 korona váltságdíjat. Az esküt letett presbiterek: Benedek Ferenc, M. Erdei Ferenc, P. Antal Péter.⁵⁷

Az egyházközség működése, lelkészének és tanítójának fenntartása, ha nem is könnyen, de helyreállt, a presbitérium határozatképes lett az 1920-as évi számadás megszavazására is – az

⁵¹ Uo., 2. „Lelkipásztor felmutatja a román katonai parancsnokság 1144/1919. számú engedélyét, és megállapítja, hogy a közgyűlés az egyházi törvény I. fejezet 44. paragrafusa alapján lett egybehívva. Felügyelő lelkipásztor előterjeszti, hogy a gyűlés tárgya 3 rendes és 2 pótpresbiter választása lett volna. Mivel sok körülmény megnehezíti és a csekély érdeklődés mellett más határozat tartását nem javasolja, hanem ez idő szerint javasolja, hogy maradjon meg a csonka presbitérium mindaddig, míg a lelkipásztor állását újból el nem foglalja. Újévig az egyházi állás betöltését bízzák a harangozóra. Határozat: a határozatot elfogadják, elhalasztják a presbiter-választást.”

⁵² Arhivele Nationale Bihor, Nr. Crt 46, Nr. Fond 145, Nr. Inventar 279, Protopopiatul reformat Salonta, Pachtet 105, 116. „Nagyiszteletű esperes úr! Tisztelettel van szerencsém értesíteni, hogy 1919 április 18-án történt elmenekülésünk véget ért, családommal együtt visszajöttünk. Sajnos erről történt jelentésem esperes úr már nem kaphatta meg. Teljesen üres falak várnak ránk, és semmi nélkül maradtunk. Az irodai levéltár, könyvtár és minden iromány szétszórva volt, s alig maradt meg néhány akta és könyv, az Anyakönyvek is hiányosak lettek. Még saját imakönyveim és egyházi ruházataink, kelyheink mind hiányosak. Egyben tisztelettel bejelentem István nevű fiam születését a családi pótlék miatt. Születési ideje 1919 június 15-én Budapesten. Tisztelettel mellékelem családi pótlási nyugtámat, szíveskedjék láttamozni és részemre megküldeni. Vagyok tiszteletem megisméltése mellett Kt 1919 aug. 25-én Hodor István református lelkész.”

⁵³ Arhivele Nationale Bihor, Nr. Crt 118, Nr. Fond 323, Nr. Inventar 360, Parohia reformata Târcaia, Volum 5, 5. „a közgyűlés tagjai maguk között is megbeszélük: iskolájuk megmaradása vagy elvesztéséről szól, név szerinti szavazást rendelnek el, mindkét tanítónak, lelkésznek is megszavazzák a segítséget.”

⁵⁴ Uo., 6. „Az egyházi törvény 44. paragrafusa alapján hivatott egybe – F. Szatmári János, G. Halász Ferenc, Erdélyi Gyula, B. Lőrinc István, S. Mikló Ferenc vannak jelen. 20/1919 sz. előterjesztésben elnök előterjeszti az elhunyt presbiterek helyébe újak választásának ügyét. Határozat: Presbitérium kimondja, hogy az új presbiterek megválasztását december 7-én ejtsék meg.”

⁵⁵ Uo., 7.

⁵⁶ Uo., 9.

⁵⁷ Uo., 11.

1920. január 7-én tartott presbitergyűlés jegyzőkönyve alapján.⁵⁸ Hodor István lelkész ebben az évben hivatalosan távozik a gyülekezetből, mert meghívás útján a Bihari Egyházmegyében levő magyarkakucsi református gyülekezetbe kerül.⁵⁹

Az emlékek megőrzése a családi közösségekben és megküzdési konstrukciók

Kommunikatív emlékezetéről már rég nem beszélhetünk a településen, hiszen több mint száz év távlatából ez lehetetlen. Az utónemzedék viszont ma is emlékezik, és nem csak közösségi terekben teszik ezt, hanem családok szintjén is. A terepkutatások alkalmával a mélyinterjúk rendjén többen is kódolt kommunikációs példákat soroltak fel, rámutatva arra, hogy az állami apparátusnak a felejtetésre való törekvése következtében az emlékek nyílt felvállalása és továbbadása nem volt lehetséges. Egyfajta sajátosságos narratívát jelentett a családok életében az elvesztett családtagoknak és az eseménynek a felidézése. Hadd említsek meg néhány példát ezek közül.

„Otthon a felnőttek semmit sem mondtak, én a testvéremtől tudtam meg úgy 12 éves koromban. Azt mondta, hogy titok, de nekem elmondja.”

„Itt ne fűtyölgess, itt emberek haltak meg!” – mondta az egyik áldozatnak a felnőtt fia a gyermekének a templom körüli téren.

„Minden Húsvét alkalmával a szükségesnél kétszer több kalácsot sütött nagyanyám, és amikor megkérdeztem, hogy miért, azt válaszolta: ha jönnek a románok, legyen, mit adjunk nekik, hátha akkor nem bántanak majd.”

Többen is felidéztek, hogy gyermekkorban értesültek kortársaiktól azokról az eseményekről, amelyek 1919-ben történtek. Mint egy jól őrzött titkot, úgy adták át egymásnak a beszámolót a gyermekek, de azt is elmondták sokan, hogy hiába kérdezték meg a szülőket a hír igaz volta felől, legtöbbször kitérő válaszokat kaptak. A félelem, de főleg az utódok féltése erős volt a felnőttekben: akik elismerték az események igaz voltát, kérték gyermekeiket, hogy ne beszéljenek róla. A tabusítás ilyen formán a családokban is jelen volt. Mindemellett megmaradt az anyanyelvhez és a református valláshoz való ragaszkodás a családokban, és ragaszkodtak az anyanyelvű oktatáshoz is. Ha elfogadjuk azt az állítást, miszerint „felejteni különben is csak az áldozatnak van joga...”⁶⁰, akkor azt is kijelenthetjük, hogy a felejtés vagy a felejtetés nem segíthet transzgenerációs szinten a trauma feldolgozásában, de az emlékezésben sem. A traumatikus események feldolgozásában a történésekre adott egyéni válasz a meghatározó.⁶¹ Transzgenerációs szinten elemezve az áldozatok utódainak a szavait és lokális szinten a kollektív emlékezet kialakulását, az a meglátásom, hogy a felejtés elutasítása, a felejtéssel szembeni ellenszegülés, ha még csak rejtett formában is jelentkezett, de egyfajta megküzdési stratégiát jelentett a túlélők utódai számára.

A múltban meggyilkolt és halálukban is meggyalázott ősök felé mérhetetlen tisztelet jelentkezett az utódokban. A templom körüli tér a kommunizmus bukásáig nem lehetett a nyilvános közösségi emlékezet tere a településen, de nemzedékeken átívelt a tér iránti tisztelet. Ezt tükrözi

⁵⁸ Uo., 12.

⁵⁹ Arhivele Nationale Bihor, Nr. Crt 46, Nr. Fond 145, Nr. Inventar 279, Protopopiatul reformat Salonta, Pachet 105. 122. „302/1920 szám Nagytiszteletű esperes úr! Az egyházi 11. t, c, 35. §-ának rendelkezése szerint értesítem, hogy a bihari református egyházmegyében fekvő Nagykakucsi egyházközség tiszt. Hodor István köröstárkányi lelkész urat megválasztván, meghívási engedélyt a választó egyházközségnek a mai napon kiadtam és azt nevezett lelkész úrnak megküldöttem. Nagyvárad, 1920, ápr. 29. Esperes. Megküldve nt. Böszörményi Lajos ref esperes úrnak, Nagyszalonta.”

⁶⁰ Fazakas Sándor: Emlékezés és megbékélés, A múlttal való szembesülés egyházi és teológiai kritériumai, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 2004., 12.

⁶¹ Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem, Susan Nolen-Hoeksema: Pszichológia, Második, javított kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 1999., 404.

a templomajtóban lelőtt egyházi gondnok gyermekének – aki hat éves volt, amikor apját megölték – a mondata, amikor letorkolta a templomtéren fűtőrésző fiát. A harmadik nemzedékhez tartozó visszaemlékező felidézte, hogy ő addig semmit sem tudott az 1919-es eseményekről, és nem értette, az amúgy vidám édesapjának a tiltását. Ekkor tudta meg, hogyan hunyt el az apai nagyapja, és ekkor ismerhette meg nemcsak a családjának, hanem az egész közösségnek a végzetes és gyászos múltját. Ez a mnemikus tisztelet elsősorban nem a helyhez kötődött, hanem azokhoz az emberekhez, akik át- és túléltek az atrocitást, akik felnevelték a többi árván maradt gyermekekkel együtt az emlékező édesapját is.

A kisebbségi lét több értelemben is alávetett helyzetet⁶² jelent, ennek következtében tiszteletet nem remélhetnek a többség részéről, és ezt az érzést élték meg egyéni és közösségi szinten egyaránt. A politikai hatalom tabusítási törekvései ellehetetlenítették azt is, hogy a tiszteletadás megnyilvánulhasson a múlt eseményeivel szemben. Mégis, egyéni és közösségi szinten – ha rejtett módon is – megjelent a tiszteletadás megélése és gyakorlása, valamint áthagyományozása. Az emlékképek felidézése az önmeghatározásban is segít, ennek megélése pedig traumamegküzdési mechanizmussá erősödik az emberek életében.

Hogyan lehet békés állampolgár az ember egy új országban akkor, ha közben ragaszkodik a saját kultúrájához és egyházához, saját ünnepeihez?⁶³ Még hangsúlyosabb a kérdés a túlélésnek és az önvédelemnek a tematikájában egy fenyegetettséget jelentő traumatizáló esemény után. A túlélésért való küzdelemben különböző módszereket dolgoztak ki a településen familiáris szinten is. Erre utalt az a leszámazott, akinek a családjában immár több generáció óta egyfajta áldozatbemutatói rítus alakult ki. Mivel az 1919-i mészárlás épp Húsvét ünnepén történt Köröstárkányban, ezért ebben a családban minden Húsvét alkalmával igen sok kalácsot sütenek a mai napig. Ez hagyománnyá vált a szétágazó rokonságban még azok között is, akik már nem a településen élnek. Sőt, a most élő nemzedék körében az is szokássá vált, hogy minden közeli szomszédnak – nemzeti hovatartozástól függetlenül – kalácsajándékot visznek az ünnepen. A félelem váltotta ki ezt a rítust az első nemzedék életében, akik megküzdési mechanizmust dolgoztak ki az ellenséggel való szembenézés elvében.

A transzgenerációkon átívelő emlékezetben kollektív szinten a félelem dominált; nem partikularisan volt jelen, hanem társadalmi szinten, és így bővítette a már átélt közösségi történelmi és személyes traumák sorát. Az eddig elkészített interjúkban az jut kifejezésre, hogy mivel az emberek féltették a családtagjaikat és a megélhetésüket egyaránt, szinte természetesnek tartották azt, hogy nem volt beszédtema a múltnak ez az eleme. Egyfajta önvédelmi mechanizmusként működött ez közösségi szinten is, amelyet csoportdinamikájában és partikularitásában nem a felejtés, hanem a hallgatás ellenére is a tiszteletadás és az emlékezet megőrzése határozott meg. A mélyinterjúk alkalmával megszólalók nagy része hangsúlyozta, hogy nagyon fontos számukra Istennek a megbocsátó szeretete, mely a hívő keresztyén embert meghatározza, és elindítja a másoknak való megbocsátás útján. A Krisztusban tanított kegyelem nem olcsó kegyelem számukra, hanem a felebarát felé indító erő.

⁶² Kozma Zsolt: A nacionalista jellegű ellenségeskedések lelkipozíciói megközelítése, in *Lépések a megbékélés felé*, A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Kiadása, Budapest, 1996., 147.

⁶³ Dr. Imrényi Tibor: Az első munkacsoport jelentése, in *Lépések a megbékélés felé*, A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Kiadása, Budapest, 1996., 133.

Összefoglalás

A településen végzett lokális kutatás egy mintája annak, hogy a romániai impériumváltás következtében, valamint a közösségben elszenvedett atrocitás után, hogyan maradhatott meg egy magyar, zömében református közösség. Ebben a folyamatban meghatározó a helyi egyház szerepe, mely az istentiszteletek megtartásának és az oktatás folytonosságának biztosítása által erősítette a közösségben az összetartozásnak, a megmaradásnak és a túlélés megélésének a valóságát. A helybéli családok nem adták fel önazonosságukat, hanem a településen való továbbélés folyamatában megtalálták és áthagyományozták az egyéni és a kollektív emlékezetnek az ápolását, mely a közösség megmaradását segítette. A több mint százéves történelmi távlat és a kommunikációs emlékezet hiányának ellenére is megállapítható, hogy a régi események a generációkon átívelve a jelenben is jelentőséggel bírnak. Az emlékezet ezáltal nem csupán egy ceremónia része, hanem az értelmetlen erőszak elutasítása és az áldozatoknak való tiszteletadás, amelyben az egyéni emlékképek közösségivé formálódva, generációkon átívelve a megmaradást és a gyökerekhez való hűséget erősíti.

Irodalomjegyzék

- [1] ASSMANN, Aleida: *Kollektives Gedächtnis*, in: Dossier: Geschichte und Erinnerung, Bundeszentrale für politische Bildung, <https://www.bpb.de/themen/erinnerung/geschichte-und-erinnerung/39802/kollektives-gedaechtnis/> Megnyitva 2022. október 10.
- [2] ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999., 66-68
- [3] ATKINSON, Rita L., ATKINSON, Richard C., SMITH, Edward E., BEM, Daryl J., NOLEN-HOEKSEMA, Susan: *Pszichológia*, Második, javított kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- [4] BENDA Kálmán főszerk.: *Magyarország történeti kronológiája III., 1848-1944*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- [5] CÂNTEC, Florin: *Memorie și uitare în istorie. Repere din istoriografia franceză* in http://adxenopol.academiaromana-is.ro/xenopolitana/xeno_03_34/xeno_03_34_4.pdf Megnyitva 2022. november 2-án
- [6] FAZAKAS Sándor: *Emlékezés és megbékélés, A múlttal való szembesülés egyházi és teológiai kritériumai*, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 2004.
- [7] GÁBOR Ferenc: *Egy falu, melynek nem látni mását*, Második, bővített kiadás, Köröstárkány, 2016.
- [8] GYÁNI Gábor: *A történelem mint emlék(mű)* Kalligram, 2016.
- [9] GYIMESI Pálma: *Az emlékezet jövője*, Gavriel D. Rosenfeld: Elmélkedések az alternatív történetírás szerepéről. Aetas 22. évf. 2007. 1.sz. 147-160. in <http://www.c3.hu/~klio/klio104/klio017.pdf>
- [10] HAJDÚ-MOHAROS József: *Partium*, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 1997.
- [11] HALBWACHS, Maurice: *A kollektív emlékezet*. In: Felkai Gábor és mások, szerk.: Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. Új Mandátum, Bp., 2000.
- [12] HERDEÁN Gyöngyi: *1919 Fekete Húsvéteja és máig ható emlékezete Köröstárkányban*, Reformáció öröksége 8. Hagyomány Identitás Történelem, 2021, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2022.

- [13] IMRÉNYI Tibor Dr.: *Az első munkacsoport jelentése*, in *Lépések a megbékélés felé*, A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Kiadása, Budapest, 1996.
- [14] K. HORVÁTH Zsolt *Betegségek, pszichopatológiák és időstruktúrák Emlékezet és jövő a Nagy Háború után: Halbwachs és Minkowski elfelejtett könyvei*, in https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/37879/epa00414_korall_59_054_081_u.pdf?sequence=1&isallowed=y Megnyitva 2021. október 9.
- [15] KESZEI András: *Az emlékezet rétegei*. Korall 41. 2010. 21-24.
- [16] KORÉH Endre: „Erdélyért” *A székely hadosztály és dandár története 1918–1919 I-II*, Budapest, 1929.
- [17] KOZMA Zsolt: *A nacionalista jellegű ellenségeskedések lelkipozíciói megközelítése*, in *Lépések a megbékélés felé*, A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Kiadása, Budapest, 1996.
- [18] MITROIU Simona: *Lupta pentru identitatea omului. Memorie și identitate colectivă*, Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu, Seria Litere și Științe Sociale, Nr. 3/2010, <https://alss.utgjiu.ro/?mdocs-file=2240> Megnyitva 2022. október 8-án
- [19] MITROIU, Simona, Dr.: *Lupta pentru identitatea omului. Memorie și identitate colectivă*, Departamentul de Științe Umaniste Universitatea Alexandru Ioan Cuza Iași, România, in file:///C:/Users/HP/Downloads/8_SIMONA_MITROIU%20(2).pdf Megnyitva 2022. október 8-án
- [20] NORA, Pierre: *Emlékezet és történelem között*. Válogatott tanulmányok. Bp., 2010.
- [21] NORA, Pierre: *Les Lieux de mémoire [Az emlékezet helyei]*, Gallimard, Paris, 1984-1992.
- [22] PATAKI Ferenc: *Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika*. In: Uo: *A varázsát vesztett jövő*. Noran Libro, Bp., 2011. 276–285. In <http://www.matud.iif.hu/2010/07/01.htm> Megnyitva 2021, október 10.
- [23] POPA, Hristina (PhD Candidate): *Poetica Memoriei The Poetics of Memory*, „Petru Maior” University of Târgu-Mureș, in <https://www.diacronia.ro/ro/index-ing/details/A22521/pdf>
- [24] RAFFAY Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*, Tanulmányok, Második kiadás, Jate Kiadó, Szeged, 1987, 226-227 p.
- [25] NORA, Pierre: *Emlékezet és történelem között*. In <https://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html> Megnyitva 2021. május 11.
- [26] ROSENFELD, Gavriel D.: *Elmélkedések az alternatív történetírás szerepéről*. Aetas 22. évf. 2007. 1.sz. 147-160. in <http://www.c3.hu/~klio/klio104/klio017.pdf>
- [27] SCURTU, Ioan, STĂNESCU-STANCIU, Theodora, SCURTU, Georgiana Margareta: *România între anii 1918-1940 documente și materiale*, Editura Universității București 2001, 105-106. <https://ioanscurtu.ro/wp-content/uploads/2011/12/Romania1.pdf> Megnyitva 2023. szeptember 2-án.
- [28] SERES Attila: *Köröstávkány fekete húsvétja az aradi magyar konzulátus jelentésében*. http://epa.oszk.hu/03000/03018/00213/pdf/EPA03018_honismeret_2009_04_018-025.pdf Megnyitva 2021. március 5-én.
- [29] SF. AUGUSTIN: *Confesiuni, traducere din latină*, introduce și note de Eugen Munteanu, ed. Nemira, București, 2010, cartea X, cap. XVII. 325.Saját fordítás
- [30] STRAUB (RÁCZ) Etelka: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulása (1920–1939)*, in EMŐDI András (szerk.): *KRE 100, Tanulmányok a Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulásának századik évfordulójára*, Nagyvárad, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 2020

- [31] SZÁSZ Zoltán szerk.: *Erdély története 1830-tól napjainkig*, Akadémiai Kiadó Budapest, 1986.
- [32] SZATMÁRI István, KOVÁCS János: *Gyökereim*, Ex Libris Hoffnung Ştei Bihor-România, 2007.
- [33] A Köröstárkányi Református Egyházközség Temetési Anyakönyve
- [34] Arhivele Nationale Bihor, Nr. Crt 118, Nr. Fond 323, Nr. Inventar 360, Parohia reformata Târcaia, Volum 5, 1.
- [35] Arhivele Nationale Bihor, Nr. Crt 118, Nr. Fond 323, Nr. Inventar 360, Parohia reformata Târcaia, Volum 5, 5.
- [36] Arhivele Nationale Bihor, Nr. Crt 46, Nr. Fond 145, Nr. Inventar 279, Protopopiatul reformat Salonta, Pachet 105, 116.
- [37] Arhivele Nationale Bihor, Nr. Crt 46, Nr. Fond 145, Nr. Inventar 279, Protopopiatul reformat Salonta, Pachet 105. 122.
- [38] Filiala Arhivelor Statului Judeţ Bihor – Oradea. Prefectura Judeţ Bihor Cabinetul Prefectului. Fond nr. 12. Inventar nr. 24, Anii extremi: 1862–1919. R-282.